

Arşiv Belgelerine Göre Kazak-Kırgız Boy Beylerinin Rus İşgal Yönetimine Sundukları Arzlar/Mektuplar ve Düşündürdükleri

Üçler Bulduk*

Kırgızlar ve Kazaklar Ural Dağlarından Altaylara kadar uzanan bozkırların en bilinen, savaşçı-çoban göçerleridir. İlk kökenleri ve ortaya çıkış tarihleri farklı ve tartışmalı olsa da özellikle 15.-16. yüzyıllardan itibaren Türkistan bozkırlarında benzer bir kaderi paylaşmışlar ve bu durum birkaç yüzyıl devam etmiştir. 18. yüzyıl ortalarına kadar süren Oyrat/Kalmak/Cungar istilası bölgenin sosyal ve siyasal yapısını derinden sarsmış ve bu durumdan en çok etkilenen göçerler Kazaklar ve Kırgızlar olmuştur. Savaşlar, göçler, iktisadi zorunluluklar, sosyal ve etnik oluşum ya da dönüşümlere neden olmuş; Moğol asıllı boyların da karışmasıyla Kazak ve Kırgız etnik kaynaşmaları daha da hız kazanmıştır. Şecere çalışmalarında daha da açık gözlenebilen, aynı adla anılan pek çok boy ve uruğun hem Kazak hem de Kırgızlarda mevcut bulunması dikkatlerden kaçmamaktadır¹. Öyle ki bu türden kaynaşmalar ve sosyal ve etnik yakınlıkların kaçınılmaz sonucu olarak birbirlerinin adıyla da anılır olmuşlardır. Örneğin Ruslar, Kazaklar için Kırgız veya Kırgız-Kaysak derken, Kırgızları ayırdetmek için Kara Kırgız tabirini kullanılmışlardır². Bu tanımlamaların sadece etnik ayırma dayandığı kanaatinde değiliz. Aynı Oğuz tabanına dayanan, hatta aynı boya mensup bir kesime Türkmen, diğer kesime

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/ TÜRKİYE, bulduk@ankara.edu.tr ORCID:0000-0003-1659-4387

- 1 Kazak ve Kırgızların sosyal ve etnik birliktelikleri ve kaynaşmaları hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz.; Mustafa Kalkan, *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yay., İstanbul 2006. Yazar bu değerli çalışmada Kırgız ve Kazakları ortak bir tarihi kadere oturturken özellikle sosyal ve siyasal kaynaşma örneklerini her iki toplumda da mevcut olan ve tek tek açıkladığı boy adları üzerinden ispatlamaya çalışmıştır.
- 2 Z. Velidi Togan, *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, C. 1, İstanbul 1981 (2. baskı), s. 68. Ancak bu adlandırma sadece Ruslara ait değildir. Mesela Türkistan'a yaptığı seyahati 1876 yılında kitaplaştıran Amerikalı diplomat Eugene Schuyler Kazakların, Rusların Kara Kırgız dediği gerçek Kırgız ya da Burutlar ile aynı olmadığını, Rus Kosaklarından ayırt etmek için onlara yanlış olarak Kırgız- Kaysak dediklerini, Kazak isminin sadece maceraperest anlamında kullanılmasından dolayı kendisinin onlara Kırgız demeye devam edeceğini ısrarla söyler. Bkz., Eugene Schuyler, *Türkistan (Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca Seyahat Notları)*, (çev. F. Çetin- H. Çetin), İstanbul 2007, s. 29, 30.

Yörük denilmesindeki gibi³, Kırgızlık ve Kazaklık, en azından belli bir süre ve coğrafya için, etnik adlandırmadan ziyade göçer hayatı benimseyen ve onunla özdeşleşen boyların ortak adı olmuştur. Maalesef bu tür yapılanmalarda boy, kabile asabiyeti ve çıkarları siyasi birlik ve içtimai tesanüt oluşumlarının önündeki engeller haline gelebilmektedir ki, Türkistan Türklüğü bu acı gerçekle pek çok kez yüzleşmiştir. Kalmuk istilasının ardından Çin ve Çarlık Rusyasının Türkistanı nasıl parça parça işgal etmeye başladıkları meydandadır. Türkistan Hanlıklarının yaklaşan tehlikeye rağmen ittifak oluşturmak biryana birbirlerine düşmeleri, Rusya'nın Kazak ordularını işgal sürecinde, himayesi altına aldığı Kazak ve Kırgız boylarını birbiri aleyhine kışkırtması ve kullanması, siyasi birlik teşebbüslerinin hüsrana neticelenmesinin ve boy asabiyetçiliğinin galabe çalmasının son örneğini oluşturacaktır. 1 Mayıs 1734 tarihli Orenburg heyeti başkanı İ. Kirillov'un "İmparatoriçe Anna'ya Üç Kazak Cüzü ve Karakalpaklar Hakkında Verdiği Bilgiler" adlı kabul görmüş siyaset belgesinde ibret verici tesbitlere yer verilmiştir. İ. Kirillov raporda "Üç Ordanın üçünde de hakimiyet yalnızca hanların ellerinde değildir, hakimiyet daha çok aşiret reislerinin elindedir ve işte bu sebepten dolayı ne insan ne de zenginlik bakımından kendi hanlarının güçlenmelerine müsaade etmemekte, okur yazarları han olarak seçmemektedirler..." ve uyruklarına aldıkları Kalmak, Başkırt ve Kazakları kastederek "...bu halklar birbiriyle geçinememektedirler ve ileride de bu husumetin devam ettirilmesi gerekmektedir"⁴ diyerek Rus kolonyalist politikalarını ayrıntılı biçimde ortaya koymuştur. Aynı siyaset Kırgızlar ve Türkistan Hanlıkları için de uygulanmıştır. Nitekim 1864 yılında Türkistan'ın ulusu, piri olan Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesinin bulunduğu Yesi (Türkistan) Rusların eline geçtiği zaman, halkın infialine neden olan işgalin Türkistan'da düşmana karşı birlik oluşturması beklenirken, (en azından Kıpçaklarla Hokand Hanı Hüdayar ve Buhara arasında) Vambery'nin ifadesiyle; "Turan'da her zaman olduğu gibi haset ve kıskançlık üstün gelmişti"⁵. Rusya'nın 1853'te Ak Mescid'i, 1864'te Türkistan (Yesi), Evliya Ata, Çimkent ve 1865'te Taşkent'i ele geçirmesi⁶ birbirleri ile hala çatışan Hokand ve Buhara hanlıkları için sonun başlangıcı idi. Türkistan Hanlıkları'nın Çarlık Rusyası tarafından işgali, uzun soluklu ve planlı bir siyasi sürecin neticesinde gerçekleşmiştir. Rusların 18.

3 Üçler Bulduk, "Sosyal Yaşayış, Konargöçerlik ve Etnisite", Uyan Türkiyem- II. Yörük Türkmen Büyük Kurultayı ve Bilim Şenliği (3-4 Mayıs 2004) Bildirileri, Ankara 2008, s. 216-223.

4 O. Doğan, "Çarlık Rusyasının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti ile İlgili Önemli bir Belge", Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 11, Konya 2014, s. 291, 293.

5 A. Vambery, *History of Bokhara-From to Earliest Period down to the Present*, London 1873, p. 400.

6 Baymirza Hayıt, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, (5. Baskı) Ankara 2004, s. 65-81.

yüzyıldan itibaren Kazaklara karşı uyguladığı işgal politikaları⁷ Türkistan'ı ele geçirmenin ilk ve en önemli aşamasını oluşturmaktaydı.

Kalmak İstilasası ve Başkurt tehlikesi ile uğraşan Kazaklar bu dönemde üç cüz/orda halinde yaşıyorlardı. Ulu, Orta ve Kiçi (Küçük) Cüz/Orda adıyla anılan bu ordaların tam olarak ne zaman meydana geldikleri bilinmemekle beraber, bir ihtimale göre, Kazaklar Özbeklerin topluluğundan ayrıldıktan sonra bu üç grubu oluşturmuşlardı⁸. Rus İşgal döneminde haklarında daha çok bilgi sahibi olduğumuz Kazak ordalarının buldukları coğrafya kısaca şöyle özetlenebilir;

Ulu Cüz, Taşkent çevresinde Evliya-Ata, Çimkent, Talas ve Yedi-Su bölgesinde yaşamakta ve on bir boydan oluşmaktaydı. Bu boylar, Uysın, Kanlı, Dûlat, Ablan, Suvan, Sirgeli, İsti, Oşaktı, Çapraştı, Çanıskılı (Katagan) ve Celayır. Orta Cüz, altı büyük boydan, Kıpçak, Argın, Nayman, Kerey, Vak/Yak ve Kongırat meydana gelmiş olup İrgız ve Turgay nehirlerinden Sir Derya'ya kadar ve Altay ile Tarbagatay Dağları'ndan Balkaş Gölü'ne kadar uzanan toprakları kapsıyordu⁹. Kiçi/Küçük Cüz ise Bayulı/Bayoğlu (12 oymak), Alimulı (7 oymak) ve Cetiulı/Jetiru (7 oymak) adlı üç büyük boydan oluşuyordu ve Ural/Yayık Irmağı'nın aşağı mecrasından, Aral Gölü'nün kuzeyinden Sirderya'nın aşağı mecrasına kadar olan topraklarda yaşamaktaydılar¹⁰.

Kırgızların boy yapılanması da Kazaklara oldukça benzemektedir. Kırgız Boyları günümüzde de var olan Tündük (Kuzey) ve Tüşdük (Güney) Kırgızlar veya Sağ (Ong), Sol ve İçkilik adıyla üç kola ayrılmaktaydılar. Sağ Kanat; Bugu, Sarı Bağış, Solto, Sayak, Çekir Sayak, Cediger, Azık, Çerik, Monoldor, Munguş, Baarın, Suu Murun, Bağış, Konurat, Bargı, Börü, Coru, Kara Bağış, Sartları (20 kabile); Sol Kanat; Çon Bağış, Saruu, Basız, Munduz, Kuşçu, Kıtay, Cetigen, Töböylörü (8 kabile); İçkilikler ise Nayman, Kesek, Teyit, Cookesek, Döölös, Kandı, Boston,

7 Bu konuda geniş bilgi için bkz.: H. Devrişeva, İşgal Döneminden (18. yy.) Günümüze Kadar Rusların Kazaklara Karşı Yürüttüğü Politikalar, AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

8 Baymırza Hayıt, *age.*, s. 23. S. Asfendiarov'a göre Büyük Orda veya 'Beyaz Orda' Cengiz Han'ın oğulları Cuci ve İçen, Orta Orda (cüz) Batu ve Şeybak, Küçük Orda (cüz) Cuçi ve Tokay-Timur boylarından gelmektedir; Asfendiarov, S. , İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen), Alma-Ata, 1993, s. 101.

9 Baymırza Hayıt, *age.*, s. 24. F. Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı: Sultan Kenesarı*, İstanbul 2010, s. 38.

10 Baymırza Hayıt, *age.*, s. 26; F. Ünal, *age.*, s. 38.

Avat, Orgu, Kıpçak, Çapkıldıklar ve Noygutlar (12 kabile)¹¹.

18-19. yüzyıllarda, Kazak Ulu Yüz idari yapılanmasıyla ilişkili veya komşu olan bazı Kırgız boylarının yerleştikleri bölgeleri de kısaca belirtecek olursak; Kırgızların sol kolundaki Kuşçu, Saruu kabileleri ve İçkilik'ten Kıtay, Talas- Merki arasında bulunmaktaydı. Sağ kol boyları: Solto kabilesi, Merki'nin doğusundan başlayıp, Isık-Ata'ya kadarki bölgede, Kırgızların Sayak kabileleri Fergana'dan ayrılarak Cumgal'a ve Narın'a yerleşmişlerdi. Sarıbağışlar Kemin, Isık-Göl'ün batısı ile Koçkor ve Narın'ın güney tarafındaki dağlık alanda, Bugular ise Isık-Göl'ün güney ve doğu taraflarından Karkıra'ya kadarki bölgelerde bulunuyorlardı.¹²

Ruslar, I. Petro (1689-1725) ve Çariçe Anna İvanovna (1730-1740) dönemlerinde Kazak ordalarını Kalmak ve Başkurt tehlikesine karşı koruma vadiyle himayelerine almak istemişler ve bu maksatla kaleler inşa etmeye başlamışlardı. Nitekim 1726 yılında Rus elçisi Maksut Yunusov'un, Rusya'nın Kalmaklara karşı kendilerine yardım edeceğine dair sözü üzerine Ebulhayr Han Kaybagar Kobyakov'u elçi olarak Rusya'ya göndermiştir. Bazı Küçük Orda'ya mensup Kazak biyelerinin imzaladığı mektupta;

'Biz Kazak halkı, Voljsk Kazakları gibi Rus himayesine girerek, Ural nehri çevresi ve Başkurt eski bozkırlarında göç hayatını sürdürmek, Ufa'daki esirleri geri almak, Yayık Kazakları ve Başkurt tehlikesinden kurtulmak ve Rusya'ya serbest geçiş yapmak istiyoruz', diye yazmışlardır.¹³

Rus Çariçesi, Ebul'Hayr Hanın yeminini almak için Dışişleri Kurulu tercümanı A. Tevkelev'i görevlendirdi. Tevkelev'in asıl görevi, diğer Kazak hanlarına da yemin ettirerek Ruslara baş eğdirmektir. Ayrıca Kazak halkının yaşadığı coğrafyadan başlayarak, örf ve adetlerine kadar bütün malumatı toplayıp Rusya'ya göndermeleri gerekiyordu. Günümüzde Tevkelev'in tuttuğu 'jurnal' sayesinde, o zamanın olaylarını inceleyebilmekteyiz. Bilgi raporunun bir bölümünde '*Han ve diğer Kırgız-Kaysaklara dürüst olduğumuza dair (sözle) yemin etmek ve onlardan aynen, ama yazılı halde imzalarıyla birlikte yemin istemek; ancak han ve diğerleri bir bahane bularak olumlu bakmazsalar, onları kandırmak*', diye not düşmüştür¹⁴.

11 Ö. Karayev, "Kırgızların Ortaya Çıkışı, "Kırgız" Terimi Hakkında", Manas Üniv., Sosyal Bilimler Dergisi 2001-1, s. 201-217; s. 202.

12 T. K. Çorotegin, K.C.Moldokasimov, *Kırgızdardın cana Kırgızıstandın Kıskaça Tarıhı*, Bişkek 2000, s. 71.

13 Apollova, N. G., *Prisoyedineniye Kazahstana k Rossiye v 30 Godah XVIII Veka*, Alma-Ata 1948. s. 195.

14 G. Kan, *İstoriya Kazahstana*, Almatı, 2005, s. 88; H. Devrişeva.

Rusya amacına ulaşmaktaydı. İkna edilen Ebul'Hayr Han ve Bukenbay Han, aynı yıl Orta Orda hanı olan Semeke Han'a gönderdikleri temsilci vasıtasıyla bir mektup iletirler. Semeke Han'a yazılan mektupta şöyle demişlerdir; '*Rus himayesine girmeyi kâbullenirsen, Rus askerleri sana yardım ederler ve böylece bölgeyi güven altına almış olursun*'. Semeke Han, Ebul'Hayr Han'ın teklifine olumlu bakmıştır. 1732'de Küçük Orda'nın ardından Orta Orda'nın bir kısmı da Rus himayesine kabul eder. Bazı anlaşmazlıkların çözümünden sonra 1734'te Çariçe Anna'nın fermanı ile Orta Orda'nın Rus himayesine girmesi resmîyet kazanır¹⁵. 1734'te Çariçe Anna tarafından imzalanan fermana uygun olarak Büyük Orda da Rus himayesine girmiştir. Ancak Büyük Orda'nın Rusya'dan uzakta olması, Kalmak/Cungarlarla ile olan yoğun ilişkilerden ve Colbars Han'ın ölümünden dolayı bu plân daha geç bir dönemde gerçekleşmiştir¹⁶.

1730'lu yıllarda Türkistan'ın kuzeyindeki gelişmeler Çarlık Rusyası'nın Asya'ya ilgisini daha da kuvvetlendirdi. 1734 yılında Orenburg Komisyonu oluşturuldu¹⁷. 1735 yılında Rus- Kazak siyasi ve ticari gelişmelerinde önemli bir rol oynayan Orenburg kalesi yapılmıştır.¹⁸ Ruslar Orenburg kalesinin inşasının ardından, ara vermeksizin Perevolosk, Novosergeyevskaya, Elşanskaya, Karolayskaya, İrgulskaya, Berdskaya, Guberlinskaya kalelerini inşa etmişlerdir. Bunların Küçük Orda topraklarında inşa edilmesi, bu bölgenin tamamen Rus kontrolüne geçmesini beraberinde getirecektir¹⁹. Daha önceleri hiç değilse bazı boy beylerini ikna ederek belli yerlere kaleler inşa etmiş olan Ruslar, 18. yüzyıl sonralarında artık istedikleri yerde kaleler inşa etmeye, bazı bölgelere Kazakların girişini yasaklamaya, Kazak halkına haksız ve ağır vergiler koymaya başladılar. Bu siyaset, çok uzun bir zamana yayılarak plânlanmış, bir istila yöntemi idi. Rusların Kazak topraklarında adım adım ilerlediği bu dönemlerde, kendi aralarında muhtelif parçalara bölünmüş olan Kazak Hanları, işgal güçleri ile iyi ilişkiler içerisinde kalarak kendi hanlık statülerini devam ettirmek gibi faydasız bir gayret içerisindeydiler.²⁰

Küçük Orda'da Rus hegemonyası tam manasıyla kurulmuştu. Orta Orda'da ise Abılay Han (1711-1781) Kazakların bağımsızlığını elde etme yolunda mühim

15 Asfendiarov, *age.*, s. 179-180.

16 H. Devrişeva, *agt.*, s. 30.

17 H. Çapraz, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2011, S. 24, s. 54.

18 Asfendiarov, *İstoriya Kazahstana* (S Drevneyşih Vremen), Alma-Ata 1993, s. 177.

19 H. Dervişeva, *agt.*, s. 32?

20 Saray, M., *Kazakların Uyanışı*, Ankara 2004, s. 37.

adımlar atmaktaydı. Orta Cüz, Kalmaklar ile Ruslar arasında kalma nedeniyle bir kuvvet dengesi kurmak için Çinliler ile de münasebet kurdu. Abılay, üç Cüz Hanlarının siyasetinin tertip ve tanzim edicisi sayılmaktadır. O, 1771’de Türkistan (Yesi)’da Hoca Ahmet Yesevi’nin Türbesi’nde her üç Kazak ordasının hanı ilan edildi. Ruslarla olan münasebetlerini tamamen kesti. Rusya, ilginç bir şekilde onu tekrar kazanmaya çalıştı. Fakat Abılay Han’ın talebine ve ısrarına rağmen Rusya onu üç ordanın hanı olarak değil, sadece Orta Orda hanı olarak tanımaya devam etti. Sır-Derya’dan İli ve Çu Vadisi’ne kadar uzanan havzada huzur ve asayiş temin etmeye özen gösterdi ve bunda muvaffak oldu. Abılay, 1781’de, Orta Cüz’ün başkenti Türkistan (Yesi) şehrinde vefat etti²¹. Rusların himayesine aldığı Kazak ordalarını doğrudan topraklarına katma hayali artık politik bir hedef aşamasına gelmişti.

XVIII. asrın son dönemlerinden itibaren Kırgızlar da Rus Çarlığıyla elçilik bağlantıları kurmaya başlamışlardı. 1785 yılında Sarıbağış boyunun lideri Atake’nin isteğiyle ilk Kırgız elçilik heyeti St. Petersburg’a gönderildi. 1786 yılında Kırgız elçileri olan Abdır Rahman Kıpçakoğlu ve Şirgazi II. Katerina tarafından kabul edilip, Atake’nin mektubunu kendisine verdiler. II. Katerina, Atake Bey’in tekliflerinin büyük kısmını kabul etti. Atake’nin bu himayeye karşı hediye ve haraç ödediği kendisine gönderilen bir mektuptan anlaşılmaktadır. (Ek:1 ve 2) Ama bu birinci elçilik heyeti dönüş yolunda yağmacıların saldırısına uğradı. Gönderilen elçilerin gecikmesinden rahatsız olan Atake ikinci elçi olarak Kıpçakoğlu’nun oğlu Satınbay Abdrahmanov’u gönderir. O, yoldayken babası ile karşılaşır geri döner. Ancak yağma edilen elçilik heyeti ile ilgili soruşturma 1793 yılına kadar uzamıştır²². Bazı Kırgız boy beylerinin yeni oluşturulacak olan Omsk oblasti gibi Rus yönetim bölgelerine bağlandıklarına dair pek çok belge bulunmaktadır. 1827 yılında Alimbek Yabalakoğlu’nun gubernatör hizmetine girmesi nedeniyle kendisine altın madalya ve kılıç verildiğini bildiren mektubu buna bir misaldir (bk. Ek: 3)²³

Rusya’nın Kazaklara karşı yürüttüğü “himaye” politikasından ikinci aşamaya yani baskı, işgal ve sömürü politikasına geçmesi isyan hareketlerinin hız kazanmasına sebep olmuştu. Önce Don Kosaklarının liderlerinden Pugaçev’in

21 F. Ünal, *age.*, s. 96-97; B. Hayıt, *age.*, s. 25.

22 T.K. Çorotegin, K.C.Moldokasımov, *age.*, s. 74. T. Omorov, Kırgızların Türkistan Hanlıkları İle İlişkileri, s. 141.

23 TsGA Kaz. Fond No. 338, Opis No. 1.Delo № 350. list 99.

Kazak ve Başkurtların da desteklediği isyanı (1773-1775), ardından Küçük Cüz'de 1783'te çıkan ve 15 yıl süren Sırım Batır isyanı Ruslar tarafından ağır bir şekilde bastırılmıştır²⁴. Çarlık Rusyası bu isyanları da lehine kullanarak işgal ettiği topraklarda yeni idari düzenlemelerde bulunur. Küçük Orda'da artık fiilen kurulan Rus idaresinin ardından Orta ve Ulu Cüz'de de Rus idaresi oluşturulması yönünde yapılan düzenlemeyle 1822 yılında "Sibir Kırgızları Hakkında Tüzük" ilan edildi. Bu belgeye göre Sibir idari bakımdan iki kısma ayrıldı. İrkutsk merkez olmak üzere Doğu Sibir ve önce Tobolsk 1839'dan itibaren ise Omsk'un merkez yapıldığı Batı Sibir. Batı Sibir idaresi Orta ve Ulu Cüz'ü içine almaktaydı²⁵. Bu idari sisteme uygun olarak Kazak yerleşim yerleri okrug'lara, volost'lara ve köylere (aul) bölünmüştür. 10-12 köy (50'den 70'e kadar çadırdan oluşan) bir volosttu, 10-15 volost ise bir okrug meydana getirmekteydi. Rus hükümeti ağa sultanlara idari yönetim hakkını şimdilik tanımışlardı. Bunun karşılığında ağa sultanların Rus hükümetinin pozisyonunu sağlamlaştırmaları gerekmekteydi. Okrugların başında ağa sultanlar, volostların başında volost sultanları, köylerin başında ise köy starşinaları (başkanları) bulunmaktaydı. Yargı işleriyle uğraşan biylerin birçok görevini Rus hükümeti elinden almış bulunuyordu²⁶. Daha sonra yapılan düzenlemeyle: İller/Bölge (oblast), İlçeler/Şehir (uyezd) ve kazalar (volost) oluşturuldu. Buidari taksimatta elbetteki önemli mevkileri Ruslar işgal etmekteydiler. İl ve ilçelerde Rus ordusuna mensup kişiler volostlarda da gerek duyulursa yerli halktan biri getiriliyordu²⁷. Şehir statüsündeki Uyezdlerin yöneticisine Naçalnik deniyordu. Yöneticinin biri yerli iki yardımcısı bulunmaktaydı²⁸.

Rusların Küçük Orda'nın ardından Orta Orda'da da aynı oyunlara girişmesi halkın hoşnutsuzluğunu artırmaktaydı. Üstelik ağır bir kış yaşanması nedeniyle binlerce hayvanını kaybeden Kazaklara, Rus işgalindeki otlakların yasaklanması huzursuzluğa neden olmaktaydı. Abılay Han'ın oğlu sultan Kasım ve çocukları Sarcan, Esengeldi ve Kenesarı Rus kuvvetleri karşısında fazla bir direniş gösteremeyince Taşkent'e yönelmişlerdi. Ancak Taşkent Kuşbeyi'nin kiskançlık ve anlaşmazlığı yüzünden çıkan çatışmada Sarcan ve Esengeldi ile çocukları

24 Saray, M., *Kazakların Uyanışı*, Ankara 2004, s. 60-63

25 C. Cakıpbekov, "Kazak Kırgız Halkları Arasındaki Siyasi Askeri İlişkiler (XIX. Asrın İlk Yarısı)", TÜBAR-XVII-/2005-Bahar/ 106, s. 105,106

26 Tamara Ölçekçi, "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)", Bilig, Güz 2009, S. 51, s. 125.

27 H. Devrişeva, agt., s. 52.

28 H. Çayraz, agm., s. 68-69.

öldürülmüş (1836), esir edilen Kenesarı Hokand Hanı Medeli tarafından serbest bırakılmıştır²⁹. Dedesi Abılay gibi üç Kazak ordasını birleştirmek ve bağımsız bir devlet kurmak isteyen Kenesarı'nın şöhreti günden güne arttıkça Rusya'nın ve diğer rakiplerinin tedbirleri de bir o kadar artmaktaydı. Kenesarı İsyanı 1837-1847 yılları arasında 10 yıl sürdü. Kenesarı Sultan aslında bağımsız ve birleşik bir Kazak devleti istemekle beraber zaman içerisinde biraz da güç toplamak için Rusyaya karşı zaman kazanmaya yönelik diplomatik hamlelerde de bulundu. Rus işgal idaresine ve Çar'a hitaben kaleme aldığı mektuplarda bu durum rahatlıkla gözlenebilir. 1839 yılında yazdığı mektuplarda Rus yönetiminin baskı ve işgallerini tanımayan Kenesarı 1841 ve 1845'te onlarla anlaşma yolunu seçmiş ve mektuplarında da adalet ve şefaata vurgusu öne çıkmıştır. Örneğin 1841 tarihli Orenburg Valisi Peravsi'ye yazdığı mektupta Kenesarı “*Siz merhametli, inayetli şefaattli vali hazretleri, imparator şehinşah hazretlerinden arz kılın bize 35 yıl müddet versin. Bunun dışında Sibir hattından Ulutav, Kışıtav bölgesinden (üzerimize) asker sevketmesin. Ulutav'a asker sevkıyatı olursa, kadın, çoluk çocuğumuz korku içerisinde (kalır ve bu şekilde) padişah hazretlerine hizmet edemeyiz*”³⁰der. Kenesarı'nın Rusya ile uyuşma siyasetinde şüphesiz Ulu Cüz yönelmek ve Hokand Hanlığı ile Alatav Kırgızlarını itaat altına almak için zaman kazanmak fikri yatmaktadır. Kenesarı'nın nihai hedefini bilen ve bunu önlemek isteyen Ruslar, Alatavlar bölgesinde yaşayan Kırgız boylarının beylerine muhtelif ajanlar vasıtasıyla ulaşılarak, günden güne güçlenmekte olan Sultan Kenesarı birliklerinin pek yakında Kırgız topraklarını da işgal edeceği korkusunu bu boylar arasında iyice yayar³¹.

Hokand Hanlığı'nın iç mücadeleler ile meşgul olmasından da faydalanan Kırgızlar 1842 yılında bir kurultay tertip ederek Sarıbağış boyu lideri Ormon Niyazbekoğlu'nu han ilan etmişlerdi. Aralarındaki anlaşmanın bozulması üzerine iki koldan Rus kuvvetlerinin takibinde kalan Kenesarı 1846 yılında Çu bölgesine gelerek Kırgızlara ittifak çağrısında bulundu. Ancak Abılay Han zamanında iki topluluk arasında oluşan husumet bu ittifaka engel oldu. Ormon Han teklifi kabul etmedi. Netice'de Kekiliksengir denilen mevkiide kuşatılan Kenesarı üç gün boyunca savaşmış fakat huruç hareketi başarısızlıkla sonuçlanınca Kırgızlara esir düşmüştür. Kenesarı ve kardeşi Nevruzbay savaşta iki kardeşini kaybeden Sarıbağış

29 F. Akın, *age.*, s. 105-109.

30 F. Ünal, *age.*, s. 185. Kenesarı'nın Ruslarla olan yazışmalarına dair örnekler kitabın sonunda ek olarak verilmiştir.

31 Budak, F., *Kazakistan'ın Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara 1999, s. 42.

manaplarından Taştambekoglu tarafından başları kesilerek öldürülmüşlerdir³². Kenesari'nın başının alınması ve Çar tarafından madalya ile ödüllendirilmesinden bahseden bir arz ekte sunulmuştur. (Ek 4)³³. Baymırza Hayıt, Kenesari'nın "Rusyanın amansız düşmanı, bozkırda bağımsızlık savaşının sembolü Kenesari hayatını hasmının elinde değil, bilakis din kardeşleri ve ırkdaşlarının elinde kaybetti"³⁴ der. Rusya Kenesari tehlikesinden kurtulurken bir taraftan da Ulu Cüz Kazaklarını topraklarına katmış, Sarıbağış, Bugu, Solto Sayak gibi Kırgız boylarını da Ulu Cüz idaresine dahil etmiştir. Bundan sonraki hedefi güneydeki Hokand, Buhara ve Hive hanlıkları için artık önlerinde bir engel kalmamıştır.

Rusya'nın Hokand ve Buhara Hanlıklarına yönelik hareketinde Kırgızların bir kısmı hanlıklardan yana tavır alırken önemli bir kısmı ise Rusya'nın yanında yer almıştır. Rusya Ulu Cüz Kazak ve Kırgızlarından hem ticaret kervanlarının güvenliğini sağlamada hem hanlıklara karşı istihbarat elde etmede hem de askeri güç olarak faydalanmaya çalışmış ve bunda başarılı da olmuştur. Bugu boyu henüz 19. yüzyılın başında Batı Sibiryaya Rus yönetimi ile temasa geçmiş Rusya'ya ilk katılan Kırgız kabilelerinden olmuştur. Özel olarak görevlendirilmiş bazı Tatar tüccarları nüfuzlu kabile ileri gelenlerini Rusyaya katılmaya davet etmiş, Rus idareciler onlara değerli armağanlar sunarak yanlarına geçmelerini sağlamışlardır. 1855 yılında Bugu elçisi Kamçıbek Şirali'ye Omsk'ta yemin ettirilerek Buguların tabiyeti onaylanmış buna öncülük eden Borombay Bekmuratov'a da Buguların yüksek manapı ve yarbay (potpolkovnik) ünvanı verilmiştir³⁵. Rusya'nın boylar arasındaki çekişmeden faydalanarak onları idarelerine dahil etmeye zorlamaları burada da etkisini göstermiştir. Çünkü bu sıralarda Bugu ve Sarıbağış boyları arasında, Ormon Han zamanından kalan, bir çatışma söz konusudur. Buguların manapı Borombay, Sarıbağış'la girdiği mücadelede üstünlük sağlamak için Rus tabiyetini kabul etmiştir³⁶. Bu nedenle ilk yazışmasında Sarıbağış ile olan mücadelesinde yaşadıkları mağduriyetleri Rus idaresine bildirerek onları şikayet eder. Çok sayıda hayvanı, malı mülkü ve çocuk ve kadın kaybettiğini söyleyen Borombay, Rusların buldukları yere küçük bir kurgan yapmaları halinde

32 F. Ünal, *age.*, s. 238; C. Cakıpbekov, *agm.*, s. 114.

33 TsGA Kaz. Resp. F.3Op. L.d.484.L.31 (1861).

34 Baymırza Hayıt, *age.*, s. 185-186; Tamara Ölçekçi, *agm.*, s. 133.

35 Bu konuda bkz.: Toktorbek Ömürkulov, "Sömürge Döneminde Kırgızlar", Türkler C.18, Ankara 2002,

36 A. Hasanov, Kuzey Kırgız kabilelerinden Bugu, Sarıbağış ve Solto'nun Rus tabiyetine girmesini ayrıntısıyla anlatır. Bk. A. Hasanov, Vzaimootnoşeniya Kirgizov s Kokandskim Xanctvom i Rossiey v 50-70 Godax XIX Veka, Frunze 1961, s. 11-29.

Sarıbağış'ın kendilerine yaklaşamayacağını belirtir. Aslında Sarıbağış'tan ikiyüz kişi öldürülmüş, manaplarının çoğu katledilmişti ve onların intikam almasından endişe duyulmaktaydı (Ek 5)³⁷. Bugu ve Sarıbağış boyları 1856 yılında barıştırılırsalar da aradaki husumet hiç kalkmadı.

Bazı Kazak boylarının da destek verdiği Rus ordusu Bişkek ve Tokmak'a geldiklerinde Solto ve Sarıbağış boyları işgal komutanı Kolpokovski'nin emrine girmişlerdi³⁸. 15 Eylül 1861'de yazılan mektupta Sarıbağış biyleri, belki de Kenesarı hadisesini hatırlayarak, Kırgızlarla Kazaklar arasında bir ayırım yapmamalarını Ruslardan isterler. Bu ibret verici mektup özetle şöyledir;

“...Bizler Ak Padişah'ın varlıklı, büyük devletindeyiz. Herne hizmet olsa yaparız. Bizler Ak Padişah'ın çocuklarıyız. Kazak ile Kırgız'ı bir görünüz. Bizi uzak, Kazak'ı yakın görmeyiniz. Kazak, Kırgız ikimizi komşu yapan, yurt yapan büyüğümüzünüz. Sual olduğunda, her ne yabancı haber olsa size bildiririz. Hokand'dan haber şu ki, Kanaat Şah Evilya Ata'ya gelmiş diye işittik. Koçkar'a da Hokand kurgan/kale yaptı. Bu haberi size dostluğumuzdan söyledik. Sonra bize haber etmediniz demeyin. Ak Padişah'ın emrinde Pristof'un buyruğunda Kazak ile Kırgız'ı güzel barışmış bir yurt yapınız. Ak Padişaha hizmet kılalım, kılıcını çakalım... Bizi dahi uzak görmeyin yakın görünüz...” (Ek 6)³⁹

Çarlık Rusya'sı kendilerine bağlı Kazak ve Kırgız biy ve manaplarından Hokand hanlığındaki gelişmeler hakkında oldukça önemli istihbarat bilgileri de topluyordu. Hokand Hanlığı 1853'te Ak Mescit'in düşmesi üzerine Rusya tehlikesine karşı Ulu Cüz Kazakları ve Alatav Kırgızlarının bulunduğu uçlara kurganlar inşa ediyor ve buraları elinde tutmaya çalışıyorlardı. 1860 başlarında Mala Han Alimbek Datka ve Kanaat Şah'ı bu amaçla Çu bölgesine gönderdi. Ancak Uzunağaç Savaşında Hokandlılar yenildi. Mala Han iç isyanda öldürüldü, Önce Hüdayar Han kısa süreliğine iktidara geldiyse de Emir-i Leşker Alimkul 12 yaşındaki Mala Han'ın oğlu Sultan Seyit'i hanlığa getirdi. Ülkeyi asıl yöneten ve Rusya'ya karşı direnen Alimkul idi⁴⁰. Kuzey Kırgızlarının önemli bir bölümü Hokand Hanlığı'na karşı Rusya'nın tarafına geçmişti. Sarıbağış manapı Cantay Karabek oğlu Kurtka ve Merki tarafında faaliyet gösteren Hokand-Kıpçak güçleri hakkında elde ettiği bilgileri Sarbay ve Cafay adlı oğulları vasıtasıyla General Kolpakovski'ye

37 TsGA Kaz. Resp. F.3. op I.d.348 l. 63-63ob.

38 A. Hasanov, *age.*, s. 13.

39 TsGA Kaz. Resp. F. 3. Op. 1.D.484. L.7.

40 Üçler Bulduk, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*, Ankara 2006, s. 27-29.

iletmektedir. Ancak oğullarının geleceğinden endişe duyan Cantay manap, verdiği bilgilerin doğru olduğunu, kimseyi aldatmadığını mektuplarında özellikle belirtir. İlk mektupta örneğin Merki'yi elinde tutan kişinin adını bilmediğini söylerken (Ek 7)⁴¹, ikinci mektupta ise bu kişinin Kıpçak Turdukul olduğunu yazar (Ek 8)⁴².

General Kolpakovski, Hokand'daki son gelişmeleri Solto manapı Kanay oğlu Baytık'tan talep eder. Cevabi mektubunda Baytık, 12 yaşındaki Sultan Seyid'in Hokand hanı olduğunu ancak leşkerbaşı Molla Alimkul'un iktidarı elinde tuttuğunu; Kırgız-Kıpçak Nar Muhammed Pervaneci'nin kalabalık birliğiyle Taşkend'den ayrıldığını ve yerinde Mingbay Bahadır'ın bulunduğunu bildirir. Duyumlarına göre bu esnada Hocend'e MirzaAhmet Pervaneci, Türkistan'da Tacik Mirza Devlet, Evliya Ata'da (Kenesari'nin oğlu) Sıdık Nazar ve onun emrinde Merki'de bir Kıpçak'ın karavulçu olarak bulunduğunu yazar (Ek 9)⁴³. Duyum olarak verilen bu istihbari bilgilerin tamamı doğrudur, hatta yukarıda dikkat çekildiği gibi Merki'yi elinde tutan Kıpçak'ın adını ilkin bilmediğini söyleyen Sarıbağış manapı Cantay'ın daha sonra onun ismini öğrendiğini ve adının Turdukul olduğunu bildirmişti. Dolayısıyla Rus istihbaratının bilgileri teyid ettirdiği de görülmektedir. 1865'te Taşkend'in ele geçirilmesiyle Rusya önce Hokand'ı ardından da Buhara'yı idaresi altına alacaktır. Amacına ulaşan Ruslar 1867 yılında manap Kanay oğlu Baytık'ı, Solto, Sayak, Sarıbağış, Kuşçu ve diğer Kırgız boylarının temsilcisi-vekili sıfatıyla Moskova'da ağırlarlar. Kendisine madalya, elmas ve mühür hediye edilir⁴⁴.

41 TsGA Kaz. Resp. F. 3. Op. 1 D. 167198 ob- 99.

42 TsGA Kaz. Resp. f. 3. op. 1 D. 167. L. 10105-102.

43 TsGA, Kaz. Res. F.3.On.1. D.107. 1. 192.

44 A. Hasanov, *age.*, s. 29.

Ekler

Ek 1: Atake Bahadır'm 1785 yılında Rusyaya iki elçi göndermesi hakkındaki hattı

Cenab devlet meab imarat meab saadet iktisab mekremet itab? kim ol kahramanı Süleyman dergahının makarrı ve hakanı İskender bargahının mükërremi ol şehriyarning devletining ortağı ol hüsrev-i saadet yarning himmetini ihtiyar inağını sahibdari ve hem sazi? umdetü'l-vüzera ve zübdetü'l- nüdema düstürü azim ve mahzumü'l- muhazzim ruşen rayı mülkü azayı devlet ziyet-i nusret layık mürcehi halayık ol şehriyarning ihtiyarı ve sahibi razi ve mühim perdazi saltanat-ı cihanning veli-i mukarrebi memleket muhimmatını emini ve serdefteri mukarreb-i dergah-ı hakani ve mükërrem-i bargah-i Süleymani şahinşah-ı saadet yarning itibarı ve celisi mahfel-i hakani iltifatı deryayı dürur ve hürriyetkanining gevheri ... bizarlar ser-haylı ve şaha ... bu algan dilaverlerining makbuli va garib biçaralarning şaih va muhtac nazarlarining manzurı badehu ak padşahını hizmet körgen candaralga yadname ... Tinay oğlu Atake bahadır iki at iberdük. Evvelki ahirki hürmetimiz malum bolsun dib iki kişi iberdik. Birini atı Abdurahman. Biri atı Şırgazi. Ak padşahga üç yolbars biş sülüsün ibadımını selametliklerigini sorub kelsün dib iki kişi ibardub...

(Atake Baturning 1785'te yazdığı hat)

Ek 2: Atake Bahadır'ga Priskoy'dan Verilen Hat

Cumledin ruşenrak tutguçı ulug padşah hazratları imbaratoriçe Yekaterina Alekseyevni üyesi tutguçı cümle Urus yurtını hem üskelerni Kırgız Kaysakning orda yuzning razılık baylat turguçı izetli irak köçüb turguçı baş kişi Atake bahadurga

Ötkön yılı ming yeti yüz seksen yetinçi yılda yazgan irdim. Oktabr ayında yibargan irdim. Sizlarga izatlu istarşinaga sizlarga malum kılıb hat hemme cümle Urus yurtuning rahimlik bizning hanbışamızdın yibarulgan irdi. Pişkeş yazılğan akça kümüş denge bilan sekiz yüz som sizlerdin soratkan irdük. Ol yibarulğan akça alurga özlaringizdin işanurday kişi yibarur için ol sebebli sizlardin hiç yerde habar bolmadı. İmdi uşbu künlerde yana yürüvçi bolğan için uşbum birgen Nogay bilan sizlardin yibargan yığıb alur için Kırgızlarga birgen borçların alur için aning için soraymın. Siz izatlu istarşindin uşbu varak sizlarga bargaç bizlarga malum kılğay irdingiz. Özlaringizning isanliklaringizni ve yana bizlardin yibargan burungu hat koluguzga bargan mu yok mu ve hem yibarsangiz irdi. Ol malum bu algan akçanı alur için üyesünizdin işanurday kişi. Mesela özlaringizdin kişi yibarmazday bolsangiz sizlarga malum kılğay bizlar uşbu biylen bargan Nogayga kerak bilaysa (bilgeyse) bu algan vaktde özlaringizdin uzatgıçı birub yürütkey sizlar aning için ol kılğan hizmetleringizge bizler haraçdarımın biz halaymızlar sizlarga köb yılka sağ salamatlık.

Uluğ padşah hazratları üyes tutguçı cümle Urus yurtını rahimlik bizning canbamizning emridin kilgen yanaral burutçik Priskoy Trekün İskoy

Ek 3: TsGA Kaz.Fond № 338, Opis № 1, Delo № 350, list 99

Siz efsalli (aksakal) lakab? gvardiya derekvenki? bölükning polkovnik Ombu oblasının hem naçalnik vasiyetlerni tutup turguvçı Simon Bogdanoviç Burunovski hazretlerine dua salam evvel imparator hazretleri barça merhametlü padişahımızın buyruğı ilan gosbodin Marib Sarının yanaral gubernaturdan yolukturub Andarey Levontiç Bubinnof ilen yibergen merhametlü inam birülmüş altun medal zenger taşımız ilan ve altun kılıç bizning yazumuz? yazılmış yolukturub aldum. Uşbuning huzurunda ham ol efsalli Petr Mihayloviçning kol baskan yazuv hatı birlen kün ilgeri padişah hazretlerinin yanaral hazretlerinin sizning ve yurtunuzning beraber könglümüz ilan ihsanların tileb hizmetlarında bolsak iken dip duramız. Ötünüb hat yazguçı Alimbek Yabalak oğlu.

Abrilning 23'üncü yevminde

1827'inci yılında

Şu kav tavnıng avzında

Ek 4: Pismo Kalgula Aalibek uulu priblizitelno konets 1861 goda
(TsGA Kaz. Resp. F.3Op. L.d.484.L.31 (1861))

Dua selam Alibek oğlu Halıguldın Kinesarı Bik başını alıb barıb bergan Kristap bayga selam bidatga söz. Sen oşol Kenesarı bek başını alıb barıb birdik dib, Sart kıyıqlab hedaya alıb barıb yeti yıldın beri Talas'ka alıb barıb taşladı. Uruska yol açasın dib uşundan yengidin köçüb çıkıb keldük. Cantay Batur'ga koşulduk. Hayli hem bolsa Uruska hat taşlaysın kişi katkaysın dib Sart sırtımızdın kaytarıb yürübdür. Ulugdın korkmagan Huda'dın hem korkmaydur. Ulugluk sayasiy (sipahigerçilik) kereçlik (kerekklik) Kristap bayning öz başında bar. İmdi oşol Kenesarı Bek başını alıb barıb berib hizmet edib Ak padişahdın belgü alıb medal salımb kilgendin beri hah Uruska hah Ak padişahga karagan Kazakka hiç kimisine bir yamanlık kılğanımız yok. Uşundağı ihlasımız ilan yürübturmız. Bölek kişi ilan işimiz yok. Kristap bayga ihlasımıznı tüz(d)ük. İki kurgan ortasında yaturmız. İlacumuz yok. 'Bakann özü çölde bolsa da közü köldö' digen geb bar. Bizning könglümüz sizde bizning arz dadımıznı Ak padişahga hem biligüvsün. Hat yibarıb bizning Ak padişahda hatımız bar. Bu hatka nige mühür basmadı dimasun. Sart bizge işanıb mühür birlan yok sizdin bizga mühür yetkan yok. Hazır kolumuzda mührümüz yok, ihlasımız ilan yazıb iybergan hatımız mühür Kristap bayning aman isenlikini hat yazguçı manaf Halıgul Alibek oğuldın. İmdi Irskulbek'e tilab koşulduk.

Ek 5: Karıbek Şerali Uulunun G.A. Kolpakovskiy'e (1855 Dekabr) cazgan Hatı

Ulu Yüz elinin Kazaknı ve Buğı Kırgıznnn bile bilegüçi ulug mansıblı polkovnik Berdihadnoy? naçalnik İbradistof Cantovski hazretlerinin huzurı alilerine ilam kılamız.

Sarıbağış birlen bolgan vaktalarımızdın

Bizing Buğı Kırgızı taifesining manapı potpolkovnik Boranbay Bekmurat oğlundan manap Muradali bi Nazar oğlundan manap Kapitan? Kaçıbek Şerali oğlundan.

Uşbu ming(de) sekiz (yüz) elli beşinci yılda oktobrning yigirmi üçüncisinde Sarıbağış birlen nice künlerden beri birbirlerimizle yazışa almayınça turub irdik. Özümüzüng yaşlığımız birlen ilçiler birlen yiberib tavışalık dib bizlerni yahşi bolur dib aytıb aytıb yıbarub bizni aldadır. Orman Baturnıng kunın beriniz. Ming yılık yana da yüz kız atga mindürüb baş kızı Boranbay Muradali kızı Ka(y)çıbek kızı bolsun dib şundayıng bolmas gebler birlen aldab cönetdi. Yana da anda sizlerde bizüm Müzver? Bek digenlerimiz bardur, şunları kaytırb işleri? birlen yiberiniz dib özleri her etraftan Kırgızdın kul koydurub ol kuldarı kelib irse al? nice turganlar iken. Kuldarı kelib irişgeçde irte birlen saat tokuzlarda bizüm üstümüzeköp kul birlen at koyup aralaşib ilimği kördiler. Allah teala anlarga ... birmeyib bizlerni kaçurdılar. Her türlü maldan köb mal aldılar. Allahu alem koydan kırk ming koy gitgendur. Taydan? mingden ziyade bardur. Sığırdan öküzden kim uşundak ming yarım bardur. Hayrülhamd Allaha şükr yılık kitmedi. Tört beş ming ... bardur. Tükelken küyüne öltürüb kaldı. Bar kişiden kolga cesir tüşüp kitgen hatundan, baladan iki yüz bardur. Ölgen kırk kişi bardur. Erkekden kolga ol kadar cesir kitmedi. Üçünde iki manabımız öldü. Biri benim andım birisi Kaçıbek baturning ağasının uğh ikilası hem Orman'ga arzı turganlar irdi. Takdiri Hüdadır. Bu cayludva biz fakirden yaman katı çapulgan yokdur. Allahualem evvel fakirden tüşib ketti. Ölgen bay bibim kolundağı bir törtüncü yaşar kız balası birlen balasını öltürübler. Yana da beline bağlan beçülası? Yana da kırk yambu? birlen atı ton birlen yana da tiyake artgan barça esbabları ve pağşahdan birgen hemme serpaylarımız kılıçımız mühürlerimiz yana uşundak barça Kıtay'dan, Cengçun'dan kelgen savgalarımız, barça iv esbablarımız yana da iki tumay hatunumuz kolumuzdağı yaş kız balalarımız birlen yana da hizmetçilerimizden on bir baş tüşib kitti. Yana da özimizge karagan balalarımız birlen iki mingdeng koyumuz ketti. Yana da tiyeden elli tiye ketti. Barı tört tiyemiz kaldı. Sığırdan, öküzden bir tiyakda kalmadı. Allah teala hayırlı kılsun. Hayır bizden songra Murad Ali bi yaman çapuldı. Hiç neresi kalmayınça. Yılıkdan başka bir kişi kolga berip kitti. Kırgız Çantay baturıng kızı irdi. İşiteler. Çantay batur kızın ming koy berib satub algan imiş dib haber. Kayçıbek batur Sarıbağışdan malları birlen selamet çıkıb irdiler. Çalgan Tün katıb uyanga karab kitken iken... uyanan kız.... Karşı çıkıb yana da özlerinin maldarınğ barında taleb eleşib alganlar içinde bir hatun bir er bala olubdur. Bu haberlerni işitib bizler o yanga barurğa korkuşub toktap irdik. Bar bir on beş kündin songra Pristof hazretlerinden hat yolunduk. Kölde korksanız Karkaralığa tekaç kapitan kilünüz dib obasın? algan mallarınzın Hüda buyursa yazga çafkasın barında töletip alıb beremiz

dib mundan songra tekaç çıkıb keldük. Anda hazretleringize ötenemiz. Biz fukaralarımızı beher vechi yardımlarımızdan bırakmayı Sarıbağış'dan bizim dadımızı ve arzımızı alub berib, bizlerge birer kiçkine kurganča saldurup birer katta? kişi birlen koysanız ve hazretlerinizning tamağını? görgeç korkub yakınına gelmeyedur. Kırkbeş Urusunız gelib irdi ve Sarıbağış işitib kirerge barmayıb irdiler. Haberi çariçe? Hazretlerine ayıtb irdik. Munda koşunlarımızı? padşahlık atlarımızı yiberib munda özlerimizdin at birip tamağınızı birürmiz dib bolmadılar. Manga, Priskof hazretleri tizrak kayıtsın dib, bara dib toktamadı, kayıtp gittiler. Hayırlı bolsun. Alla Tealaga tapşurdık, ölgenden songra tövbe (suya) yok didiler (yuvdılar). Hazretlerinize dua kılamız. Zide ömrühu ve ikbalehu dib Hüdayımız afv buyursın didük. Mahfi olmaya. Sarıbağış'dan ölgelerin barçası iki yüzdin ziyaderak ölgendiler. Manaplar kolğa tüşken üç manap balası ölgün. Manap balalarından bir yigirmi lab bizim Bugı cesir almadı, öltürebirdi işitemiz. Sarıbağış Çuy'ge kaşıp gitti dib Sarıbağış birlen kelgen Sart'dan iki kişi öldü. Birisi Beltir zekavatçı bolub zekevatçıya kelüb irdi. Tumalan Hace digen atı bardılar. Özleri bizge? kelgenleri malum boladı. Hayrullahı Teala sübhane tabşırdık. Ömrümüz barınca yardım tilermiz. Uluğ padişahdan irte gice duamız zide ömrühu ve ikbalehu dib.

Duağuyularımız fukaralarımız izgülik tileb yazarga buyurgucı Bugı taifesi manap potpalkoınik Boranbay Bikmurat oğlı mührüm boladı. Manab Muratalı Bi Pirnazar oğlı

Manab Kapitan Kaçıbek Şirali oğlı

Manablarning suravı birle anlardan birle yazdım. Be Turfan Feyzullah Nikasof?

Etk 6: Iriskulbek Niyazbek uulu, Acı Niyazbek uulu, Adıl Suban uulu, Kalıgul Aahıbek uulunun G. A. Kalpakovskiye 1861 j. 15 sentyabrda Ombuga cazgan katı

Uluğ yüz Uysun İlüning huzurunda divan Almatı başlıgı levazımın eda kılguçı uluğımızga arz kılamın. Sarıbağış Niyazbek balası Iriskulbek keminelerdin Hacı Adıl Kalıguldan Pristav bayga köbden köb selam kılamız. Bizlar ak padşahning kengçilikinde keng devletingdemiz. Her ne hizmet bolsa turubmız. Bizlar hem Ak padşahning balasımız. Kazak ilen Kırgız'ını birday körüngüz. Bizni alıs körüb Kazak'ını yakın körmengiz. Kazak Kırgız ikövni komşu? kılıb, yurt kılar uluğumuzsız. Suval olsa kalsa, her ne yat habar bolsa, sizge malum kılıb turarmız. Sarttan haber bul ki, Kana Şah (Kanat Şaa) Evliya Ata'ga kilibdur dib işittük. Koçkar'ga hem Sart kurgan saldı. Bul habarnı sizge dostlukmızdan aytduk. Kıyın bizge habar kılmadın dimangiz. Ak padşahning emringde, Pristof'ning buyruğunda Kazak ilen Kırgız'ını yakşı bütüm yurt kılingiz. Ak padşahning hizmetin kılamız, kılıçning çakamız, busyan bolaymız. Bizni hem alıs körmengiz yakın körüngiz. Bizlerni malı canımız bilen sıhhat ve selametdur. Elhamdulillah sizni hem selamet kılgay

Çıkarmı atı birsiñ 1278

Ek 7: Cantay Karabek Uulunun G. A. Kolpakovskiye cazgan katı (1863)

Hu Allah al Bari

Sizge izetlu ve hurmatlu va mihrban saadetlu Alatav okrugınıñ Ulug Yüz Kazaklarınıñ ve hem Kara Kırğız'ınıñ başlığı Kolpakovski yanaral bay ulugumuzge manaf Cantay Karabek ogludın köb köb duğa ve selam kılamız. Selam badında sizge arzum budur. Yanaral bayını isen amanlığın bilib kel dib, Sarı Bay bilan Çağay digan balamını iyberdim. İmdi Narnı yaktın işitken haberimiz, Kırçak kelib Kurtka'ınıñ kurganını tuzatıb imdi kurganga yüzdin kişini taşlab özleri kaytıb barayatıb Kök Art digan aşını aşıb barayatıb köb kişisi boranga savuk aldırıp ölübdür dib işittük. İmdi buyakdın Evliya Ata'ğa Kırçak kol kılıb kelib Merki'ni tuzattı. İmdi Merki'ge Kırçakdın bik koyubdur. Ol bikniñ atnı bilmaymız. Kurganga kırk çaktı (kadar) kişi taşlab ketibdur. Kolga Cankaraş bardı.

Hudayberganniñ malını Solta'ğa uylab salıbdur. Kuşçı bilen Boşhoj'ğa beş miñ koy miñ yılka salıbdur. Hudayberganniñ malıdan yana dağı berki yazı Solta'ğa on miñ koy üç miñ yılka salıbdur. Hudayberganniñ malıdan Cankaraş Batur özü serfaz (sarbaz) bolub kaytıb keldi. İmdi Hudaybergan kelib Komdağı Kazak'dın zekavat alıb çıkbıdır. Hemme işenemiz. Yok. İmdi Teymun bilen Tin Ali Kokandniñ hanına kitti. Komga bargan Kazakniñ biyları Evliya Ata'ğa yanur dib işittik. Men ötürükni bilmaymin kulağımniñ işitkeni bulturğı? sözüm söz men bayga padşahğa yalğan aytmaymın menniñ dostum az düşmanım köb. Düşmanıñ sözüne kirmeng dib, özünüzge aytkanmın. Men evvel Hüda andın soñ şerefiñ yanında kişi idim. Evvel Hüda andın soñ ak padşah bilan bayniñ devletinde şerefdagi kişini korkutub cürübdür. Evvel huda kaladı ak padşahniñ bayniñ devletide men de kişini korkatarımın. İmdi buyaktağı Solta buyaktağı barısı aldav ilan cüradur. Men küngeyge kitemin digenim, buyaktağı Solta buyaktağı Sarıbağış Kırçaknı indib çakırıp yaturmın. Uşunuñ (kavşadına) yana kalamın dib üstüme kiledur. Evvel Hüda kalabirse ak padşah ilan yanaral bayniñ devleti kolunda tursa iki yegenim menin kolumda tursa men küngaynı ne kılayın. İmdi bay berkararsa Çu'mıñ bir yerine beket salıb birsun. Men dağı hub hizmetlerni kılurımın. Hem hizmet kıluvğa caraymın. Söz dağı bir, Hüda hem bir. İmdi Surançı evvel Hüda'mı aldadı, andan ak padşahnı dağı aldadı. Andın baynı dağı aldadı, töreni dağı aldadı, Potapov mayornı dağı aldadı. Süyükcilikge suyab meni hem aldadı. İmdi şol Surançı bilan Kazak Kırğız zakonımız bilan özümüz bütümüz mu. Ya şol Surançı takribi? bizge bir ... birok beresiz mu, mundın nargısın evvel Hüda andın soñ sizge karab turamız. İmdiki sözni Sarı Bay bilen Cafay balamını Bu hatnı yazguçı manaf Cantay Karabek oğlu inayetli üçün mührüm bastum.

Ek 8: Cantay Karabek Uulunun G. A. Kolpakovskiye Cazgan Katı. 1863.

Hu Allah al Bari

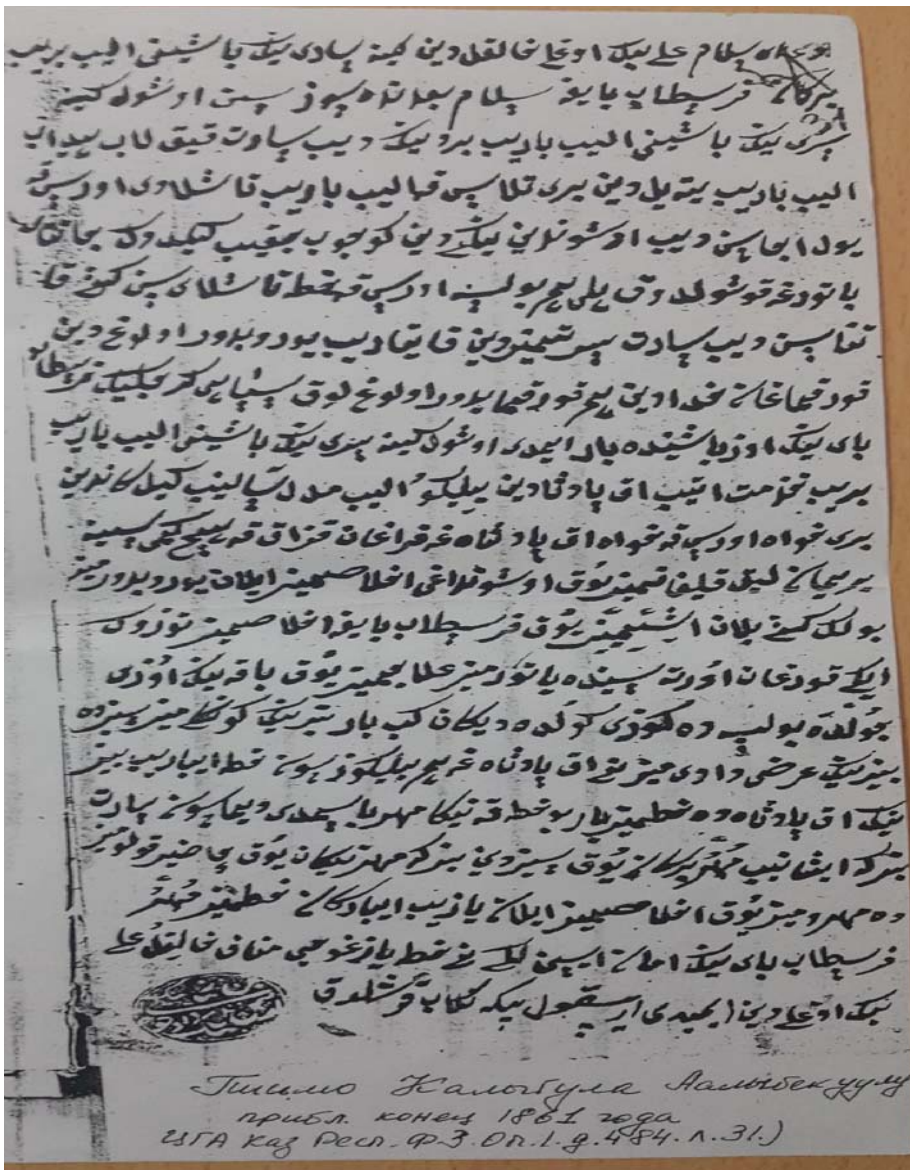
Sizga izatlu va hurmatlu ulug mansablu Alatav okrugınıñ ve hem Ulug Yüz Kazaklarınñ ve hem Kara Kırgızınıñ başlıǵı Kolpakovski yanaral bay uluǵımızga manaf Cantay Karabek oğludın köb köb dua ve selam kılamız. Selamdın (soñ) sizge arzım budur. Evvel Hüda andın, soñra yanaral bayñ devletinde mal, can, bar cemaatlarımız ilen isen aman yaturmız. Sizni hem köb köb yıllarga, köb köb aylarga Allah isen aman saklasun. *Ana (erte) küni* Merki kurgandagı Molla Turdukul digen Kıfçaknıñ kişisin hatını bu şenhuynıñ kişisi başlab kelipdur. Maña bir balasını iybarsun, balasını iybarmasa Uruska karagamı bizge yav bolganı dibdur. Men Çagay balam bilen Sarı, ikisi kilgen soñ kingeşib turub kişi iybararmın deb uzatub iybardım. İsa Tırlık baynı gelini bilen Sarı Baynıñ bir gelini Solta Taştın Bekge bende bolub tüşken iken. Narı olarnıñ kelinini izletib narı Kıfçaknıñ her manisini bilib kil dib, bu yıldı Narınga Ak Balaga başçı bolub bargan Hacıbek Calimni cansuz kılıb iyberdim. Hazır kilgen yok. Kilgen soñ her sözi bolsa Hacıbek Calim özüni hizmetiniñge iyberermin. Özünüñ daǵı aǵızıge sözüñ surab iştersiz. İmdi bu yıldı Narınga Ak Balaga başçı bolub balamnı bargan ... astıñızga iyberdim. Siziñ aman isenliǵinizni bilib kil dib. İmdi yengidin manaf bay balamnı sizniñ astıñızga cönetkeli yatkandur. Taşkend'din Miñbay'niñ bir kişisini *kurcı birlan* bir adamı alıb keldi. Başda astında işitib turganımız, Taşkend'din Nar Muhammed'ni çıkarıb Miñbaynı salgamı yatadur dib, okub turub iduk. Bu kilgen kişiniñ sözü Nar Muhammed Taşkend'de turub kaldı. Miñbay Kokand'ga kitti. Taşkend'ni birseñ de almaymın, Kokand'nı birseñ de almaymın, meni *atrat başı* kal dib Kokand'ga ketti dib kildi. Bir hatka üç mühür basıb beribdur. Bir mühür Molla Alimkul'nıñ bir mühür Miñbay'niñ, bir mühür Merki'de Molla Tur(du)kul'niñ. Bu üç mühür baskan (hat) Baytık'niñ kolunda, başında bayga aytkanmın. Dostum az düşmanım köb tuǵkanım düşman bolub yüredur dib, meñim günahimni boynuga koymay, mence öfkelenmeyñiz (gururlanmayñız) digen Hüda bir, hem söz bay bilen aytkan sözde alıs kolda mahkum turganmın. Kaytamınğaçe şol aytkan sözümdin kaytmaymın. Bay şol devlet ... kılıç çadurgan, hizmet kıladurgan manaf digen balamnı iyberdim. Özüm imas közümdı, balamnı hob yahşi sıylasun (aǵırlasın), balam ne sözümdı görsün.

Ek 9: Solto Manapı Kanay balası Baytık Batur'un Kolpakovski'ye Yazdıǵı Hat

Sizga izatlu urmatlu Alatau okrugınıñ başluǵı va hem Ulu Yüz kazak kırgızını biylagüçi yanaral mayor Kalpakovskiga dua aydım. Sizga Kanay balası Baytık baturdan daima uzun ömürlü ve bahtlı va devletli boluñuz deb köbdön köb tilaymın. Baysal mirzadan berib yibargan hatıñızni yolukturub aldım köb razı boldum bizni sıylab serfay (ser ü pa) bergan ikansiz körüb köbdön köb razı mindar (minnaddar) bolub dua kılıb tilaklarıñızni tilab kıldım. Buyagımı deb sizni anuk bilib hatga yazıb yibar digan ikensiz. Kokamı

hamı Sultan Said han on iki yaşar bala (yaşlarıda) biylyab turgan laşkar başı Molla Ali kul (Alımkul) özü Kırgız Kıfçak Taşkendni biylyab turgan Narmuhammed parvanaçı yazur? Orında Miñbay bar. Buyagda Narmuhammed koşunda yürü barganda nima bolarun bilmaymız. Narmuhammedni ağır kol koşunu kaydı (kitti) özü miñga (menga) çıkır çıkmas kişi birle Evliya Atada yatubdur ol hem madur? Dib uktuk (işittik) Hocende Mirza Ahmed parvanaçı bar dib uktuk ,Türkistanda Tacik Mirza Devlet bar dib uktuk. Evliya Ata'da Sıdık Nazar özü Çimketlik Merkide otuz kişige baş kılıb bir Kıfçakni karavulçı kılıb koyub ketübdur. Tömenki yurtdan Cankırışın Ali menen Meymunı (momunı) hanga yıbarubdur. Tömenki öz aldımızdan kitgan Kazakdan Botfay Tölöberdi Kaskır va Karabay ham ketti dib uktuk. Bul yazımızni sizga bölüşdük bilib ayrganum. Biz bir kaçga işke Akpadşahga hizmet kılmak üçün işemin Köçmön bizga yurtı tıñ kılmak üçün sizdan iki yüz kişi suratub irdim (yibardım) andan hiç cevab bermayubdur. Bul Kara Kırgız köb yaman bibaş boladur içinde sizdan ulug bolmasa tıñ yürmaydur. sizi kış içinde işikga çıkmay yoklamaydur ikan dib buzuladurgan boldu. İldaşıp turgan Kazak'dan Bölökbay ılkı aldı Kıbray beş yüz. Munı nime kılarun cenaral özlari bilsun. Bul yurt siz birla bizni basıb ötüb ılkı alaberdi. Sizdan köb ötüñüb suranamın menge iki yüz kişi bersañiz bul yurtka siz birla biz biñüb tenteklarni hub urub sokub tıysak ikan diyemin. şul? zorda yurtı hakkını alıb bermak siz bir yakga ketib kalıb siz birla bizni uyat kılıb kitarmeni tilaklarimni berib iki yüz kişi beriñiz ikan diyman sizni kol aldımdayı ilimdan kar üç yagandan kiyin Çifıraşını Surançı yüz seksen ılkımı aldı mende hiç hakkı yok irdi kiçi balamı yibarganda hatga salıb irdim ondan haber yok munı yanaral özlari bilsun men evvel Kuda, kalaa sizni arka tutamın. Men sizni köb yagunubmın. Barub körmakga barurga il çetda yubtuda? Bolub baralmadım. Sizdan bir kişi kiş bararırdım özümüz halveti kafka taştı olturubmız Kazakni til tin tak kılmay dib cenaral mayora Kanay balası Baytik batur inayetlü bet mührüm basdım. Yanaralga arz kıldık öz hizmetlariñizga yıbarurga ve yüz hat kagaz suraymın.

Ek 10: Pismo Kalgula Alibek uulu priblizitelno konets 1861 goda (TsGA Kaz. Resp. F3Op.L.d.484.1.31 (1861))

Ek 11: Iriskulbek Niyazbek uulu, Acı Niyazbek uulu, Adıl Suban uulu, Kalıgul Alıbek uulunun G. A. Kolpakovskiyge 1861 j. 15 sentyabrda Ombuga cazgan katu

